

Дз. А. ЛАЎШУК

ЭЎФЕМІЗМЫ І ДЫСФЕМІЗМЫ ЯК ПАЛЯРНЫЯ РАЗНАВІДНАСЦІ СІНАНІМІІ

Эўфемізмы — гэта словы або спалучэнні слоў, якія ўжываюцца з мэтай аслабіць залішне прамое, адкрытае, часам грубае выказванне, даць больш мяккае, «прыстойнае» абазначэнне якога-небудзь прадмета, дзеяння, істоты або з'я-

вы. Эўфемізмы з'яўляюцца адной з разнавіднасцей сінонімаў. Іх узнікненне звязана са старажытным этнаграфічным звычаем табуіравання, г. зн. перайменавання прадметаў і з'яў на аснове забароны ўспамінаць іх назвы. Лічылася, што прамыя, незавуаліраваныя абазначэнні такіх з'яў, як смерць, хвароба, назвы некаторых жывёл і прадметаў могуць наклікаць бяду, а таму, каб «задобрыць» злых духаў, з ужытку выключаліся назвы непажаданых прадметаў і з'яў.

У людзей была вялікая вера ў магічную сілу слова, здольнага адвесці злых чары. На аснове гэтых вераванняў у мовах розных народаў з'явілася нямала эўфемізмаў, якія шырока выкарыстоўваюцца і ў гутарковай мове, і ў мове мастацкай літаратуры. Так, замест слова «памерці» ў беларускай мове шырока выкарыстоўваюцца менш рэзкія словы і выразы: заснуць, адысці, спачыць, не стаць, расстацца са светам, пакінуць гэты свет, пайсці на той свет, аддаць жыццё, развітацца з жыццём, разлучыцца з душой, аддаць богу душу, загавецц душой, згарнуць рукі, сашчапіць рукі, сысці на вечны спакой, сысці ў зямлю, легчы ў зямлю, легчы ў дамавіну, узяць шлюб з зямлёй, заручыцца з богам і інш.

Вера ў чароўныя словы захавалася ў людзей да нашых дзён. Вось як апісвае У. Караткевіч гэтую з'яву:

— Чуў, як Маркава бабця гаворыць? Ніколі не скажа «вадзянік», а заўседы «зялёны» або «мокры падол», бо ў таго, хоць ен чалавекам прыкінься, заўсёды з падолу капае. І не «чорт», а «рагаты», і не «воўк», а «шэры пан».

З развіццём грамадства і культуры функцыі эўфемізмаў некалькі змяніліся і іх ужыванне абумоўлена імкненнем захавання этыкет, пазбегнуць ужывання грубых слоў і выразаў, напр.: бязглуздзіца — нонсэнс, ілгачь — перабольшваць, выскачка — парвеню, падбухторшчык — інспіратар і інш.

Іншы раз эўфемізмы выкарыстоўваюцца, каб захавання ваенную, дзяржаўную, службовую або асабістую тайну. Так, медыкі, каб не выклікаць адмоўную рэакцыю хворага, у сваёй практыцы выкарыстоўваюць латынь, каб завуаліраваць непажаданую для пацыента інфармацыю, і таму замест агульнавядомай назвы хваробы «сухоты» ўжываюць малавядомае «tbc», а невылечны «рак» абазначаюць тэрмінам «сапсег».

Ролю эўфемізма можа ўзяць на сябе і фразеалагізм: абжора — плячысты на жывот, дурны — зорак з неба не хапае, незгаворлівы — кашы не зварыш і інш.

Эўфемічнае пераўтварэнне слова дасягаецца таксама адмоўем:

дурны — неразумны, стары — немалы, прамахнуцца — не пацэліць.

Нарэшце, непажаданае, табуіраванае слова можа замяняцца асабовым ці ўказальным займеннікам 3-й асобы. Гэты прыём выкарыстоўваў Я. Колас у «Новай зямлі». Прыгадаем: Дзядзька Антось нават у думках пазбягае слова «пан»: Лепш іх не значь, няхай, іх цяміць, ... І гэта «іх», як здань ліхая, спакой ад дзядзькі адганяе; «іх» — нешта злое, цемь, сіла, што душу дзядзькаву муціла; «іх» гэта — тое, што ваража і ў рог барані сагнуць можа.

У якасці эўфемізмаў выступаюць аднаслоўныя ўтварэнні, апісальныя выразы: чалавеканенавіснік — мізантроп, хаўруснік — кампаньён, растаўсець — прыбавіць у вазе, сапсаваць — вывесці са строю, авантурыст — шукальнік прыгод.

З'явай, процілеглай эўфемізмам, з'яўляюцца дысфемізмы — словы, якія ў параўнанні з нейтральнымі абазначэннямі называюць прадметы, дзеянні і з'я-

вы больш груба, вульгарна. Так, у сінанімічны рад разам з нейтральным словам «памерці» ўваходзіць значная колькасць дысфемізмаў: апруцянець, акалець, загнуцца, выкруціцца, скапыціцца, здырдіцца, здохнуць, падохнуць, звярнуць галаву, выцягнуць ногі, легчы трупам, даць дуба.

Эўфемічныя і дысфемічныя выразы выступаюць не толькі як лексічныя адзінкі мовы, але і як адзінкі маўлення. Яны характарызуюцца выразнасцю, эмацыянальнасцю, экспрэсіўнасцю. Не выпадкова многія беларускія пісьменнікі выкарыстоўваюць іх у сваіх творах, каб паказаць мнагастайнасць стылістычнай афарбоўкі рэўнага прадмета, дзеяння, з'явы.

Такім чынам, эўфемізмы і дысфемізмы, з'яўляюцца палярнымі разнавіднасцямі сінаніміі, дазваляюць перадаваць найтанчэйшыя адценні думак, пачуццяў, раскрываюць самыя складаныя з'явы, сітуацыі і характары.